

Polska kultura religijna

Studia o polskiej religijności na przestrzeni wieków

Redakcja

Łukasz Burkiewicz

Izabela Kaczmarzyk

Justyna Łukaszewska-Haberkowa

Leszek Zinkow

Wydawnictwo Naukowe
Akademii Ignatianum w Krakowie

Kraków 2019

Polish Religious Culture

Studies on Polish Religiosity Over the Centuries

Editors

Łukasz Burkiewicz

Izabela Kaczmarzyk

Justyna Łukaszewska-Haberkowa

Leszek Zinkow

Ignatianum University Press

Krakow 2019

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2019

Recenzenci

Dr hab. Grzegorz Nieć, prof. UP
Dr hab. Marek Rembierz, prof. UŚ
Dr hab. Beata Stuchlik-Surowiak, prof. UŚ

Redakcja

Krystyna Kajtoch

Projekt okładki

Studio Photo Design – Lesław Sławiński

Autor rysunku na okładkę

Andrzej Zaręba

Opracowanie typograficzne i łamanie

Piotr Druciarek

ISBN 978-83-7614-419-1

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja:

Wydawnictwo WAM

Dział Handlowy

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Księgarnia Wysyłkowa

tel. 12 62 93 260

www.wydawnictwowam.pl

Spis treści

TOMASZ HOMA

Kilka słów o kulturze

15

TOMASZ HOMA

A Few Words on Culture

21

HISTORIA

JANUSZ SMOŁUCHA

Chrzest Mieszka I i jego znaczenie w dziejach narodu i państwa polskiego

29

ŁUKASZ BURKIEWICZ

MAŁGORZATA OCHMANEK

Polski ruch pielgrzymkowy do Ziemi Świętej w okresie XII – koniec XVIII wieku: syntetyczne ujęcie

41

KRZYSZTOF PERZYNA

Lewiczyn – lokalny ośrodek kultowy w XVII wieku

67

GRZEGORZ PEŁCZYŃSKI

Ugrupowania ewangelikalne na Kresach Wschodnich

83

DMITRIY PANTO

Polska kultura katolicka w zachodniej Syberii: koniec XIX – początek XX wieku. Funkcjonowanie omskiej parafii katolickiej

95

DARIUSZ GRZONKA

Nie-rytuały patriotyczne: wątki religijne w obrzędowości polskich organizacji tajnych XIX wieku w świetle teorii antropologicznych
107

JERZY GAPYS

ZBIGNIEW KOWALCZYK

Jednorazowe praktyki sakramentalne w dekanacie radozyskim 1918–1939
125

SŁAWOMIR MIELNIK

Mapa archidiecezji lwowskiej. 1918–1938/39
149

REGINA RENZ

Z życia religijnego ludności chłopskiej międzywojennej Kielecczyny
165

LINGUA

KATARZYNA JANUS

O średniowieczności hymnu *Pomóż mi, Święty Dusze, twoją chwałę mnożyć*
191

DOROTA MIKA

Leksem *dusza* w okresie staropolskim – ujęcie historycznojęzykowe
205

ANNA SKOCZEK

Literacki wizerunek Maryi Matki, Chrystusa Syna i Boga Ojca na podstawie wybranych tekstów piśmiennictwa staropolskiego
219

RAFAŁ SZCZUROWSKI

Przedmowy do czytelnika w *Żywotach świętych* Piotra Skargi – zapis zmian religijno-społecznych
233

JOANNA DUSKA

Środki obrazowania w obrokach duchownych Piotra Skargi nawiązujące do Biblii
251

JUSTYNA ŁUKASZEWSKA-HABERKOWA

Contemplativus in agendo. Kasper Drużbicki SJ (1591–1662)
jako autor dzieł o charakterze ascetycznym

267

MAŁGORZATA MARCINKOWSKA

Modlitwy z doby oświecenia w służbie Bogu i ojczyźnie

279

MONIKA KULESA

Mortualna liryka Juliusza Słowackiego w świetle chrześcijańskiej medytacji

293

BOŻENA LESZCZYŃSKA OCV

Nie opuszczę tej ziemi.

Krzyż zniewolonej ojczyzny w życiu i twórczości
ks. Karola Antoniewicza SJ (1807–1852)

321

MAŁGORZATA NOWAK

Psalmi złożone wierszem.

Uwagi językowo-stylistyczne na temat psalterza Henryka Adamczyka

343

MARIA JOLANTA OLSZEWSKA

„...abyście szli i owoc przynosili, i by owoc wasz trwał...”

(*Świadkowie* Janiny Hertz)

363

MUSICA

MAŁGORZATA LUBIENIECKA

Między paradoksem a rzeczywistością koniecznością. Pieśń religijna
w muzycznej twórczości jezuitów

383

GRZEGORZ MISIURA

Relacje między biskupem Stefanem Wyszyńskim a organistami diecezji
lubelskiej

403

EWA FABIAŃSKA-JELIŃSKA

Duchowość w twórczości polskich kompozytorów muzyki współczesnej

425

ARS

ALEKSANDRA STARCZEWSKA-WOJNAR

Symbolika chrześcijańska na pieczęciach gmin wiejskich zachodnich
powiatów Rejencji Opolskiej od 1816 do 1933 roku

443

JOANNA KUMOR-MIELNIK

Dynamika budownictwa kościołów parafialnych (archi)diecezji lubelskiej
w XIX i XX wieku

477

SEWERYN PAUCH

Graffiti na murach budowli sakralnych w Polsce północnej

509

MARCIN FRANCISZEK RDZAK

Symbolika i znaczenie insygniów oraz atrybutów pontyfikalnych
na przykładach krakowskich

525

VARIA

TOMASZ DEKERT

Inicjacja czy dydaktyka? „Msza św. z udziałem dzieci”
a funkcja społeczna rytuału

545

Indeks osób

567

Indeks geograficzny

585

Table of Contents

TOMASZ HOMA
A Few Words on Culture
21

HISTORIA

JANUSZ SMOŁUCHA
The Baptism of Mieszko I and Its Significance in the History of the Polish
Nation and State
29

ŁUKASZ BURKIEWICZ
MAŁGORZATA OCHMANEK
The Polish Pilgrimages to the Holy Land from 12th to the End of 18th
century. The Synthetic Approach
41

KRZYSZTOF PERZYNA
Lewiczyn – a Local Worship Center in the 17th Century
67

GRZEGORZ PEŁCZYŃSKI
Evangelical Communities in Kresy Wschodnie (Eastern Borderlands)
83

DMITRIY PANTO
Polish Catholic Culture in Western Siberia at the End of the 19th
and the Beginning of the 20th Century.
The Activity of the Roman Catholic Parish in Omsk
95

TABLE OF CONTENTS

DARIUSZ GRZONKA

Patriotic Non-rituals: Religious Motifs in the Rites of Polish Secret
Organizations of the Nineteenth Century
in the Light of Anthropological Theories
107

JERZY GAPYS, ZBIGNIEW KOWALCZYK

One-off Sacramental Practices in the Radoszyce Deanery 1918–1939
125

SŁAWOMIR MIELNIK

Map of the Archdiocese of Lviv. 1918–1938 / 39
149

REGINA RENZ

Religious Life of the Peasant Population in the Kielce
Region Between the Wars
165

LINGUA

KATARZYNA JANUS

On the Medievalness of the Hymn *Pomóż mi, Święty Dusze, Twoję chwałę mnożyć*
191

DOROTA MIKA

An Old-Polish Word *dusza* (*soul*) and Its Meanings Referring
to Mental Processes
205

ANNA SKOCZEK

A Literary Image of Mother Mary, Christ, the Son of God, and God,
the Father in Selected Old Polish Texts
219

RAFAŁ SZCZUROWSKI

Prefaces to the Reader in Peter Skarga's *The Lives of the Saints* –
a Record of Religious and Social Changes
233

JOANNA DUSKA

The Means of Imaging Related to the Bible in *The Lives of the Saints*
by P. Skarga
251

TABLE OF CONTENTS

JUSTYNA ŁUKASZEWSKA-HABERKOWA

Contemplativus in agendo. Kasper Druzbicki (1591–1662), SJ
as the Author of Ascetic Works

267

MAŁGORZATA MARCINKOWSKA

Prayers of the Age of Enlightenment in the Service of God
and the Country

279

MONIKA KULESZA

Juliusz Słowacki's Mortuary Poems in the Light of Christian Meditation

293

BOŻENA LESZCZYŃSKA OCV

I Will not Leave this Land. The Cross of the Enslaved Homeland
in the Life and Works of Fr. Karol Antoniewicz SJ (1807–1852)

321

MAŁGORZATA NOWAK

Psalms Set in Verse. Remarks on the Language and Stylistics of Henryk
Adamczyk's *Psalter*

345

MARIA JOLANTA OLSZEWSKA

"... That You Should Go and Bear Fruit, and That Your Fruit Should Last ..."
(*Świadkowie* by Janina Hertz)

363

MUSICA

MAŁGORZATA LUBIENIECKA

Between a Paradox and Real Necessity. Jesuits's Religious Songs

383

GRZEGORZ MISIURA

The Relations Between Bishop Stefan Wyszyński and the Organists in the
Diocese of Lublin

403

EWA FABIAŃSKA-JELIŃSKA

Spirituality in the Work of Polish Contemporary Composers

425

TABLE OF CONTENTS

ARS

ALEKSANDRA STARCZEWSKA-WOJNAR

Christian Symbolism on State Seals Used in the Western Part of Opole
Administrative District Between 1816 and 1933

443

JOANNA KUMOR-MIELNIK

The Dynamics of the Construction of Parish Churches in the
(Arch)diocese of Lublin in the 19th and 20th Centuries

477

SEWERYN PAUCH

Cup Marks on the Walls of Sacred Buildings in Northern Poland

509

MARCIN FRANCISZEK RDZAK

The Symbolism and Meaning of Insignia and Pontifical Attributes as
Exemplified by Krakow

525

VARIA

TOMASZ DEKERT

Initiation or Didactics? "The Mass with Children"
and the Social Function of a Ritual

545

Index of Names

567

Geographical Index

585

Od redakcji

Oddajemy do rąk Czytelników tom zatytułowany *Polska kultura religijna. Studia o polskiej religijności na przestrzeni wieków*, na który składają się prace swoją tematyką obejmujące czasy od początków średniowiecza aż po współczesność. Ich autorami są historycy, kulturoznawcy, filologowie, filozofowie, religioznawcy, etnolodzy, antropolodzy, geografowie i muzykolodzy.

Pragniemy, jako redakcja, podziękować wszystkim Autorom, których cenne studia złożyły się na tę publikację. Realizacja tego zamierzenia nie byłaby możliwa bez zaangażowania i życzliwości Dziekana Wydziału Filozoficznego dr hab. Tomasza Homy SJ, prof. Ign. W tym miejscu chcielibyśmy również podziękować recenzentom niniejszego tomu: dr hab. Beacie Stuchlik-Surowiak, prof. UŚ, dr. hab. Grzegorzowi Nieciowi, prof. UP oraz dr. hab. Markowi Rembierzowi, prof. UŚ za trud zrecenzowania tak obszernego materiału.

Podziękowania niech przyjmie również całe kolegium redakcyjne Wydawnictwa Naukowego Akademii Ignatianum w Krakowie: dyrektor dr hab. Anna Królikowska, zastępca dyrektor mgr Marta Majewska, sekretarz dr Roman Małecki oraz redaktor mgr Krystyna Kajtoch. Serdeczne podziękowania kierujemy także na ręce mgr. Andrzeja Zaręby, doktoranta Akademii Ignatianum w Krakowie, za wykonanie ilustracji zdobiących okładkę niniejszej książki.

Redakcja naukowa

Kilka słów o kulturze

Kultura, bo o niej tu mowa, to rzeczywistość niezwykle bogata różnorodnością form wyrazu naszego nieustannego zadomawiania się w świecie, w którym przyszło nam żyć. Bogata jego wieloaspektowością i wielobarwnością, tkany nieprzerwanie w czasie i przestrzeni naszych ludzkich dziejów niemi – zwłaszcza, chociaż nie jedynie – racjonalności i emocjonalności, woli życia i mocy oraz pasji poznania i tworzenia.

I inaczej być nie może, wszak jest ona z jednej strony szczególnym „odzwierciedleniem” i „odzwierciedlaniem”, zaś z drugiej „projektowaniem” właściwego nam, dynamicznie kształtowanego, zarówno jednostkowo, jak i zbiorowo, bycia ludźmi we wszystkich: fizycznych i psychicznych, materialnych i duchowych, naturalnych i nadnaturalnych, wymiarach naszego ludzkiego bytowania w tym świecie.

Ten charakterystyczny rys fenomenu kultury dobrze oddają dziesiątki jej różnorako klasyfikowanych definicji, z których chciałbym przywołać jedynie dwie.

Pierwsza z nich, to wielu dobrze znana definicja wyliczeniowo-genetyczna, sformułowana przez Edwarda B. Tylora w dziele *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom* (1871). Według tej definicji, „kultura, czyli cywilizacja, (...)” jest to złożona całość obejmująca wiedzę, sztukę, wierzenia, moralność, prawo,

obyczaje i wszystkie inne zdolności i nawyki nabyte przez człowieka jako członka społeczności”¹.

Natomiast druga, znacznie mniej znana, choć nie mniej ważna, zważywszy na poruszane w tej monografii zagadnienia, i określana przeze mnie mianem normatywno-zadaniowej, została wypracowana przez autorów *Konstytucji Duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, ogłoszonej przez papieża Pawła VI 7 grudnia 1965 roku, w trakcie trwania obrad Soboru Watykańskiego II. W myśl tej definicji, „słowem «kultura» w znaczeniu ogólnym określa się wszystko, za pomocą czego człowiek doskonali i rozwija różnorodne dary ducha i ciała, usiłuje dzięki poznaniu i pracy podporządkować swojej władzy świat, zaś przez postęp obyczajów i różnych instytucji czyni bardziej ludzkim życie społeczne zarówno w rodzinie, jak i w całej społeczności obywatelskiej, a na przestrzeni dziejów wyraża, przekazuje i zachowuje w swoich dziełach wielkie doświadczenia duchowe i pragnienia po to, by służyły rozwojowi wielu, a nawet całego rodzaju ludzkiego”².

Przywołuję te dwie definicje, skądinąd znacząco różne³, nie tylko dlatego, że stanowią one kamienie milowe w namyśle nad fenomenem kultury, w którym człowiek najpełniej się wyraża właśnie jako człowiek.

Czynię to również dlatego, że – w mojej ocenie – ich merytoryczna współobecność zdaje się, z jednej strony, adekwatnie wyznaczać obszar tak bardzo tematycznie i czasowo zróżnicowanego materiału badawczego składającego się na tę wieloautorską monografię.

Natomiast z drugiej strony – mając na uwadze fakt, że myśl autorów koncentruje się na tym, co w polskiej kulturze można wyróżnić jako artefakty

¹ E.B. Tylor, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, London 1871, t. 1, s. 1, tłumaczenie za: A. Kłosowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1981, s. 19–20.

² Paweł VI, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, nr 53, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002.

³ Istotna różnica występująca pomiędzy definicją wyliczeniowo-genetyczną Edwarda B. Tylora i normatywno-zadaniową Pawła VI, którą sygnalizuję w powyższej konstatacji, polega na specyfice wyartykułowanego w nich kryterium tego, co można w ich świetle uznać za współtworzące świat ludzkiej kultury. W przypadku definicji zaproponowanej przez E.B. Tylora, kryterium tego, co współtworzy świat kultury, jest socjologiczne, wartościujące niezaangażowane, lecz jedynie wyliczające warunki przynależenia danego ludzkiego wytworu do zbioru tego rodzaju ludzkich wytworów, które zostały „nabyte przez człowieka jako członka społeczności”. Natomiast biorąc pod uwagę definicję normatywno-zadaniową, specyfikę kryterium przynależenia danego obiektu do świata kultury określa etycznie wartościujący charakter tego kryterium współwyznaczany przez zasady (a) doskonalenia i rozwoju darów ducha i ciała oraz (b) czynienia życia społecznego bardziej ludzkim.

tego, co „religijne”, w jego zasadniczo chrześcijańskiej postaci – merytoryczna współobecność obu tych definicji, a dokładniej, obecność drugiej z nich, dostarcza nam co najmniej kilku konstytutywnie ważnych kryteriów współczesnego, chrześcijańsko-katolickiego rozumienia kultury w szerokim tego terminu znaczeniu, mianowicie właściwych jej, nierozłącznie, antropologiczno-personalistycznie zorientowanych kryteriów normatywności i zadaniowości⁴. Kryteriów, które według tej definicji, zważywszy na ich konstytutywny charakter, rozciągają swoją ważność na wszystkie przejawy kultury, zatem także na te, które określamy mianem kultury religijnej.

W tak rozumianym horyzoncie kultury jako takiej, a także jej uszczegółowień ze względu na „to, co religijne”, różnorodne postacie „polskiej” kultury religijnej, zaś bardziej precyzyjnie, jej, analizowane przez autorów tej monografii, głównie chrześcijańskie formy wyrazu, stanowią interesujące, chociaż budzące niedosyt poznawczy⁵, studium wybranych aspektów „polskiego” przypadku uniwersalnego fenomenu ludzkiej religijności.

Traktując w tych *Kilku słowach o kulturze* o „polskiej” kulturze religijnej, przymiotnik „polska”, uszczegóławiający fenomen kultury religijnej, piszę w cudzysłowie, co może wywoływać zdziwienie, lecz czynię to nie bez powodu. Racją za tym przemawiającą jest związane z tego rodzaju kategorialnymi dookreśleniami, jak „polskie”, „rosyjskie”, „niemieckie” itp., zagadnienie natury metodologicznej, mianowicie kwestia dotycząca tego, co należy rozumieć przez to, co – w tym przypadku – określane jest mianem „polskie”, biorąc pod uwagę złożoność analizowanego fenomenu. Istotnie, badając „polską” kulturę, również religijną, można czynić to na wiele różnych sposobów, przyjmując za kryterium tego, co „polskie”, przykładowo: (1) jej depozytariuszy i twórców deklarujących się jako Polacy, (2) terytorium definiowane kulturowo, czy też politycznie jako polskie, na terenie którego tego rodzaju fenomen jest

⁴ Sformułowanie *explicite* konstytutywnych kryteriów chrześcijańsko-katolickiego rozumienia kultury w *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”* nie oznacza braku tego rodzaju jej rozumienia w przeszłości. Przeciwnie. Jest ono obecne źródłowo już w bliższym doświadczeniu człowieka i jego bycia w tym świecie jako „misji – zadania” o charakterze normatywnym, które ma w nim do wypełnienia.

⁵ Wspomniany niedosyt poznawczy rodzi we mnie fakt wzięcia pod uwagę przez autorów tej monografii jedynie chrześcijańskich form kultury religijnej, pozostawiając poza niechrześcijańskie postacie religijności obecne w „polskiej” przestrzeni kulturowej, takie jak chociażby judaizm, islam i elementy prechrześcijańskiej religijności Słowian, które występowały i nadal występują w szeroko rozumianej polskiej kulturze.

badany, (3) rodzime tradycje, wierzenia, rytuały i praktyki religijne nierzadko przekraczające granice tak terytorialności, jak i przynależności wspólnotowej z powodu zachodzących procesów kulturowego koegzystowania, przenikania się i/lub stapiania itp., (4) polskie formy wyrazu powszechnie obowiązujących w danych systemach religijnych sposobów życia, a także leżących u ich podstaw prawdy i praw takiej czy innej wiary religijnej oraz wyznającej ją społeczności, (5) polską tematykę i/lub problematykę, (6) jakąś współobecność wszystkich powyżej przywołanych, jedynie egzemplifikacyjnie, ujęć, lub też (7) jeszcze inne kryteria.

Tego rodzaju znaczeniowa złożoność interesującego nas fenomenu, niosąca z sobą każdorazowo określone kryteria wyodrębniania tego, co w sferze kultury religijnej należałoby w sensie ścisłym opatrzyć mianem „polskiej”⁶, w takim czy innym znaczeniu tego terminu, z wszystkimi dla tej specyfikacji implikacjami, unaoczniając nam jej istotowo różną wieloaspektowość, stawia nas zarazem, i to w sposób konieczny, wobec kolejnego, fundamentalnie ważnego zagadnienia, mianowicie właściwej temu fenomenowi metodologii jego badań. Jej *trans-*, *inter-*, czy też *wielodyscyplinarność*. Zagadnienia szeroko dyskutowanego wśród badaczy kultury, które jedynie sygnalizuję, odsyłając nim zainteresowanych do opracowań, rozpraw i materiałów z debat w tym zakresie⁷.

⁶ Należy zauważyć, że to, co *występuje* w polskiej kulturze religijnej, jak też w każdej jakoś przynależnościowo definiowanej kulturze, nie tylko religijnej, a to, co *stanowi jej tak rozumiany oryginalny wyróżnik*, tutaj bycie „polską”, niekoniecznie musi być ze sobą w pełni tożsame i nierzadko nie jest.

⁷ Przywołana bibliografia sygnalizuje jedynie niektóre z opracowań dotyczących zagadnienia badań kulturowych. Zob.: G. Babiński, *Metodologia a rzeczywistość społeczna. Dylematy badań etnicznych*, Kraków 2004; D. Bachmann-Medick, *Cultural turns*, Warszawa 2012; M. Banks, *Materiały wizualne w badaniach jakościowych*, Warszawa 2009; W. Burszta, *Wymiary antropologicznego poznania kultury*, Poznań 1992; W. Burszta i M. Januszkiewicz (red.), *Kulturo-Znawstwo: dyscyplina bez dyscypliny?*, Warszawa 2010; K. Kaniowska, N. Modnicka (red.), *Etyczne problemy badań antropologicznych*, Wrocław–Łódź 2010; M. Kempny, E. Nowicka (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, Warszawa 2003; R. Kluszczyński, A. Zeidler-Janiszewska (red.), *Perspektywy badań nad kulturą*, Łódź 2008; J. Kmita (red.), *Studia z teorii kultury i metodologii badań nad kulturą*, Poznań 1982; M. Kosińska, *Problemy analizy kulturowej*, Poznań 2017; B. Kotowa, J. Sójka, K. Zamiara (red.), *Kultura jako przedmiot badań. Studia filozoficzno-kulturoznawcze*, Poznań 2001; J. Kowalewski, W. Piasek (red.), *„Zwroty” badawcze w humanistyce: konteksty poznawcze, kulturowe i społeczno-instytucjonalne*, Olsztyn 2010; K. Piątkowski, *Semiotyczne badania nad kulturą w etnologii*, Toruń 1993; A. Radomski, R. Bomba (red.), *Zwrot cyfrowy w humanistyce. Internet. Nowe media. Kultura 2.0*, Lublin 2013; J. Sójka (red.), *Perspektywy refleksji kulturoznawczej*, Poznań 1995.

Polska kultura religijna. Studia o polskiej religijności na przestrzeni wieków, jako zbiór wybranych dociekań badawczych w obszarze kultury religijnej, prezentuje różnie dookreślane „polskie” ukonkretnienia tego rodzaju kultury, rozumianej szeroko jako *religijność* urzeczywistniana w jej wielorakich formach wyrazu, zwłaszcza: wierzeń, rytuałów, praktyk, instytucji i artystycznych ekspresji, w różnych sferach życia społecznego na przestrzeni wieków. Ukonkretnienia, które autorzy monografii rozpatrują w czterech z jej obszarów, mianowicie historii, języka, muzyki i sztuki.

Jaki obraz „polskiej” kultury religijnej wyłania się z lektury tej faktograficznie bardzo różnorodnej monografii? Odpowiedź na to pytanie pozostawiam Czytelnikowi, powstrzymując się od sugerowania jakichkolwiek podpowiedzi, czy też odpowiedzi. Czynię tak po to, by mógł wyrobić sobie własne zdanie na ten temat, jeśli zechce przyjąć zaproszenie do udziału w intelektualnej przygodzie zgłębiania tego fenomenu, do której zapraszają go autorzy tej monografii.

Dr hab. Tomasz Homa SJ, prof. AIK

A Few Words on Culture

Culture is the reality abundant in diverse forms of expression of our continuous self-settlement in the world in which we happen to live. It is abundant in its multidimensionality and multicolourfulness, being constantly woven in the time and space of our human history with the threads of, among others, rationality and emotionality, the will to live and thrive, and a passion for cognition and creation.

It cannot be otherwise, since it is, on the one hand, both a single “reflection” and a set of various “reflections”, and, on the other hand, it “designs” our dynamically shaped, both individually and collectively, existence as human beings in all dimensions – physical and mental, material and spiritual, natural and supernatural – of our life in this world.

This characteristic feature of the phenomenon of culture is captured in dozens of its variously classified definitions, of which I would like to mention here only two.

The first one is a well-known enumerative-genetic definition formulated by Edward Tylor in his work entitled *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom* (1871). According to this definition, “Culture or Civilization, (...) is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom,

and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society”¹.

The second, much less known, but by no means less important in the context of this monograph, which I call normative and task-based, was developed by the authors of the *Pastoral Constitution on the Church in the Modern World* “*Gaudium et spes*”, issued by Pope Paul VI on 7th December 1965, during the Second Vatican Council. According to this definition, “the word ‘culture’ in its general sense indicates everything whereby man develops and perfects his many bodily and spiritual qualities; he strives by his knowledge and his labour, to bring the world itself under his control. He renders social life more human both in the family and the civic community, through improvement of customs and institutions. Throughout the course of time he expresses, communicates and conserves in his works, great spiritual experiences and desires, that they might be of advantage to the progress of many, even of the whole human family”².

I quote these two – very different indeed – definitions³, not only because they are milestones in the reflection on the phenomenon of culture in which man expresses himself most fully as a human being.

I also do so because – in my opinion – their substantive co-presence seems to, on the one hand, adequately delineate the research material of such a highly thematically and temporally diversified nature which is included this multi-author monograph.

On the other hand, bearing in mind that the authors’ attention focuses on what can be defined in Polish culture as artefacts of what is “religious”

¹ E. Tylor, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, London 1871, vol. 1, p. 1, in: A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1981, pp. 19–20.

² Paul VI, *Pastoral Constitution on the Church in the Modern World* “*Gaudium et spes*”, no. 53, http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html, accessed: 15.09.2019.

³ A significant difference between E. Tylor’s enumerative-genetic definition and Paul VI’s normative and task-based definition results from the specificity of the criterion of what can be considered to co-create the world of human culture. In E. Tylor’s definition, the criterion of what co-creates the world of culture is sociological, non-evaluative; it enumerates the criteria used to include a given human product in a set of such human products which have been “acquired by a human as a member of society”. However, in the normative and task-based definition, the criterion of what products belong to the world of culture is based on ethical evaluation co-determined by the principles of (a) improving and developing the gifts of spirit and body and (b) making social life more human.

in their essentially Christian form, the substantive co-presence of both definitions, and more precisely the presence of the latter, provides us with at least several constitutively important criteria for contemporary Christian-Catholic understanding of culture in its broad sense, namely its inherent, inseparable, anthropologically and personalistically oriented criteria of normativity and being task-based⁴. The criteria which, according to this definition, given their constitutive character, extend their validity to all manifestations of culture, thus also to the manifestations of what we consider religious culture.

In such a horizon of both culture as such and “religious” culture, various forms of “Polish” religious culture and, more precisely, its Christian forms analysed by the authors of this monograph, constitute an interesting study (although definitely not a cognitively exhaustive one⁵) of selected aspects of the “Polish” case of the universal phenomenon of human religiosity.

Commenting on “Polish” religious culture here, I put the adjective “Polish” in quotation marks, which may seem surprising, but I do it for a reason. And the reason for this is the issue of a methodological nature related to such categorical clarifications as “Polish”, “Russian”, “German”, etc., namely the question of what should be meant by “Polish”, taking into account the complexity of the analysed phenomenon. Indeed, studying “Polish” culture, including religious culture, can be approached from many different angles, taking as a criterion of what is “Polish”, for example: (1) its depositaries and creators who declare themselves to be Polish, (2) the territory defined culturally or politically as Polish, within which this phenomenon is studied, (3) native traditions, beliefs, rituals and religious practices that often cross the borders of both territoriality and community membership because of the ongoing processes of cultural coexistence, interpenetration and/or melting, etc., (4) Polish forms of expression commonly used in lifestyles advocated by given religious systems, as well as the underlying truths and rights of one

⁴ The explicit formulation of the constitutive criteria for the Christian-Catholic understanding of culture in the *Pastoral Constitution on the Church in the Modern World* “*Gaudium et spes*” does not mean that such understanding was absent in the past. On the contrary: it was already present in human life described in the Bible and in treating the man’s being in this world as a “mission – task” of a normative nature, which he has to fulfil.

⁵ This cognitive deficit results from the fact that the authors of this monograph take into account only Christian forms of religious culture, leaving behind non-Christian religious manifestations present in the “Polish” cultural space, such as Judaism, Islam and elements of pre-Christian religiosity of the Slavs, which occurred and still occur in the broadly understood Polish culture.

or another religious faith and the community that practices them, (5) Polish topics and/or problems, (6) co-presence of all the examples mentioned above, or (7) some other criteria.

This kind of substantive complexity of culture, which carries with itself specific criteria for distinguishing what exactly should be labelled as “Polish”⁶ within religious culture, in one or another meaning of the term, with all its implications for this specification, reveals to us its substantially different multidimensionality, and, at the same, makes us face another fundamentally important issue, namely the research methodology, which is characteristic of this phenomenon, including its *trans*-, *inter*-, or *multidisciplinarity*, which are the issues widely discussed among cultural researchers, and which I only mention here, referring those interested in it to studies, dissertations and materials from this area⁷.

Polish Religious Culture. Studies on Polish Religiosity Over the Centuries, as a collection of selected studies in the field of religious culture, presents particular – variously defined – “Polish” expressions of this culture, broadly understood as religiosity realized in its various forms of expression, especially:

⁶ It should be noted here that what is *present* in Polish religious culture, as well as in every culture defined by its belonging to a given community, not only religious, and what *constitutes its original distinguishing feature* understood in this way, here – being “Polish”, does not necessarily have to be fully identical, and it often is not identical at all.

⁷ The following bibliography includes only selected studies within the cultural research. See: G. Babiński, *Metodologia a rzeczywistość społeczna. Dylematy badań etnicznych*, Kraków 2004; D. Bachmann-Medick, *Cultural turns*, Warszawa 2012; M. Banks, *Materiały wizualne w badaniach jakościowych*, Warszawa 2009; W. Burszta, *Wymiary antropologicznego poznania kultury*, Poznań 1992; W. Burszta and M. Januszkiewicz (ed.), *Kulturo-Znawstwo: dyscyplina bez dyscypliny?*, Warszawa 2010; K. Kaniowska, N. Modnicka (ed.), *Etyczne problemy badań antropologicznych*, Wrocław–Łódź 2010; M. Kempny, E. Nowicka (ed.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, Warszawa 2003; R. Kluszczyński, A. Zeidler-Janiszewska (ed.), *Perspektywy badań nad kulturą*, Łódź 2008; J. Kmita (ed.), *Studia z teorii kultury i metodologii badań nad kulturą*, Poznań 1982; M. Kosińska, *Problemy analizy kulturowej*, Poznań 2017; B. Kotowa, J. Sójka, K. Zamiara (ed.), *Kultura jako przedmiot badań. Studia filozoficzno-kulturoznawcze*, Poznań 2001; J. Kowalewski, W. Piasek (ed.), *„Zwroty” badawcze w humanistyce: konteksty poznawcze, kulturowe i społeczno-instytucjonalne*, Olsztyn 2010; K. Piątkowski, *Semiotyczne badania nad kulturą w etnologii*, Toruń 1993; A. Radomski, R. Bomba (ed.), *Zwrot cyfrowy w humanistyce. Internet. Nowe media. Kultura 2.0*, Lublin 2013; J. Sójka (ed.), *Perspektywy refleksji kulturoznawczej*, Poznań 1995.

beliefs, rituals, practices, institutions and artistic expressions, in various spheres of social life over the centuries. The authors of the monograph analyse its manifestations in four areas: history, language, music and art.

What image of “Polish” religious culture emerges from reading this factually very diverse monograph? I leave the answer to this question to the readers, refraining from suggesting any hints or answers. I do this so that they can form their own opinion on the subject, if they wish to accept an invitation to participate in the intellectual adventure of exploring this phenomenon, to which the authors of this monograph invite everyone.

Tomasz Homa SJ, PhD
Professor at the Jesuit University Ignatianum in Kraków

HISTORIA

JANUSZ SMOŁUCHA
Akademia Ignatianum w Krakowie

Chrzest Mieszka I i jego znaczenie w dziejach narodu i państwa polskiego

Przyjęcie chrztu przez Mieszka I z rodu Piastów było bezsprzecznie jednym z najdonioślejszych wydarzeń w dziejach Polski¹. Akt ten zapoczątkował powolne przemiany kulturowe i religijne, które ukształtowały polską tożsamość i więź narodową. Samo określenie Polska i Polacy, nieistniejące nigdy wcześniej, wyodrębnione zostało na fundamencie ścisłego związku z aktem chrztu piastowskiego władcy. Nie bez znaczenia było to, że w przeciwieństwie do Słowian południowych i wschodnich, którzy szukali związków z Bizancjum, nasi przodkowie przyjęli chrzest z rąk misjonarzy obrządku łacińskiego. Bliski związek z Rzymem wprowadził kraj na arenę międzynarodową, dał szansę na intelektualny i duchowy rozwój elit oraz umożliwił zawarcie korzystnych porozumień i sojuszy w ramach *Christianitas* – chrześcijańskiej wspólnoty narodów.

Na temat samego wydarzenia, jakim był chrzest Mieszka I, nie ma zbyt wielu materiałów źródłowych. Wątpliwości odnoszą się nawet do samej daty – roku 966, którą zanotowano wiele lat później. Pierwszeństwo w datowaniu należy oddać *Rocznikowi kapitulnemu krakowskiemu*, gdzie pod rokiem 966

¹ Jerzy Łojek napisał przed laty, że „Akt dokonany w 966 roku jest po dziś dzień najważniejszym i najbardziej decydującym posunięciem polityczno-kulturowym w całej historii Polski”, zob. J. Łojek, *Kalendarz Historyczny. Polemiczna historia Polski*, Warszawa 1994, s. 12.

zapisano: *Mesko dux Polonie baptizatur*. Zdanie to poprzedza równie lakoniczny zwrot z roku 965: *Dubrouka ad Meskonem veniŕ*. Zapiski te zostały skopiowane, także do wielu innych annałów, najprawdopodobniej na początku XII wieku z innego, zaginionego rocznika, prowadzonego najpierw przez pierwszego polskiego biskupa Jordana, a następnie przez arcybiskupa Radzima-Gaudentego³. Zastanawiający jest brak jakichkolwiek wzmianek o chrzcie Mieszka I w ówczesnych źródłach europejskich, w tym także u najbliższych sąsiadów. Tak doniosłe wydarzenie powinno zostać przecież zauważone. Wspominają o nim dopiero dużo późniejsze źródła narracyjne oparte na tradycji ustnej, w tym przede wszystkim *Kronika Thietmara*. Z polskich przekazów najważniejsza jest *Kronika Anonima Galla*. Należy jednak ostrożnie podchodzić do interpretacji treści zawartych w tych dziełach ze względu na trudność w oddzieleniu mitu od rzeczywistości czy też możliwość świadomego zafałszowania zawartych tam informacji⁴. W tym kontekście również z pewnym dystansem należy podchodzić do późniejszych źródeł, w tym najważniejszego dzieła kronikarskiego polskiego średniowiecza – *Roczników Jana Długosza*⁵.

Pomimo wymienionych powyżej problemów, o wspomnianym, wiekopomnym akcie Mieszka I napisano w ostatnich dziesięcioleciach wiele książek i artykułów naukowych⁶. Dominuje w nich element hipotetyczności, czasami wręcz pozanaukowe sądy odwołujące się do osobistych przekonań i światopoglądu autorów. Badacze spierają się o rzeczywiste okoliczności oraz prawdziwe lub też domniemane motywy stojące za decyzją piastowskiego księcia. Czy była to świadoma konwersja władcy, przewidująca pozytywne skutki, jakie przyniesie ona dla kraju i poddanych, czy też kalkulacja polityczna mająca

² *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872, s. 792; H. Łowmiański, *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, t. 5, Warszawa 1973, s. 578.

³ J. Strzelczyk, *Mieszko Pierwszy*, Poznań 1992, s. 10.

⁴ Więcej na ten temat zob. E. Skibiński, *Chrzest księcia Mieszka w źródłach historycznych*, „Museum Poloniae Maioris. Rocznik Naukowy Fundacji Muzeów Wielkopolskich”, r. 2 (2015), s. 10–24; także T. Jasiński, *Geneza i okoliczności chrztu Mieszka I w 966 roku*, tamże, s. 27–28.

⁵ Zob. P. Węcowski, *Początki Polski w pamięci historycznej późnego średniowiecza*, Kraków 2014, s. 235–272.

⁶ Na temat roli i znaczenia chrztu Mieszka I w dziejach Polski zob. m.in. S. Zakrzewski, *Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego*, Warszawa 1921; J. Strzelczyk, *Mieszko Pierwszy*; G. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław 2002; P. Urbańczyk, *Mieszko Pierwszy Tajemniczy*, Toruń 2008; D.A. Sikorski, *Kościół w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Rozważania nad granicami poznania historycznego*, Poznań 2011; idem, *Początki Kościoła w Polsce. Wybrane problemy*, Poznań 2012.

na celu obronę zdobytej wcześniej pozycji w ówczesnym międzynarodowym układzie sił między Wschodem a Zachodem?

Niektórzy uczeni utrzymują, że dynastia Piastów miała pochodzenie normańskie. Pełniliby oni rolę podobną do Rurykowiczów na ziemiach sąsiedniej Rusi. Według tej teorii Mieszko I, wykorzystując pomoc swoich pobratymców – normańskich Lachów, miał zjednoczyć plemiona słowiańskie i wzmocniwszy się gospodarczo, przede wszystkim dzięki handlowi miejscowymi towarami, m.in. bursztynem, skórą, miodem i innymi produktami leśnymi, doprowadził w końcu do przyjęcia przez nich chrztu⁷. Przed laty historyk kultury polskiej, Aleksander Brückner, szukał nawet związków książęcego imienia Mieszko ze skandynawskim imieniem Björn „(tylko, co niedźwiedź, polski Mieszko)”⁸. Krytykę tych hipotez i koncepcji podjęło w przeszłości wielu badaczy. Zaprzeczyli oni teorii o zewnętrznym najeździe i obcym pochodzeniu dynastii piastowskiej, powołując się m.in. na *Kronikę* Galla Anonima, który czerpiąc informacje z tradycji ustnej, podał imiona książęcych przodków Mieszka – Siemowita, Lestka i Siemomysła. Imiona te nie są pochodzenia normańskiego i wskazują na rodzime pochodzenie pierwszych władców z rodu Piastów⁹.

Ponieważ również archeolodzy nie odnaleźli na ziemiach polskich śladów trwałej obecności Wikingów, zaczęły się pojawiać inne teorie. Należy do nich teza o wielkomorawskim pochodzeniu Piastów. Ostatnio wielką burzę w świecie nauki wywołał archeolog Przemysław Urbańczyk, publikując na ten temat osobną książkę¹⁰. Próbował w niej udowodnić, że po rozbiciu w 905 roku przez Węgrów Państwa Wielkomorawskiego tamtejsze elity schroniły się na terenie dzisiejszej Wielkopolski, aby w nowym miejscu, nie posiadając konkurencji politycznej ani militarnej, odtworzyć utracony organizm państwowy. Konsekwencją tego działania miało być narzucenie przez Mieszka I swoim poddanym chrześcijaństwa jako obowiązującej religii. Jego

⁷ Zob. K. Szajnocha, *Lechicki początek Polski*, w: idem, *Dzieła*, t. 4, Warszawa 1876; por. również Z. Skrok, *Czy wikingowie stworzyli Polskę?*, Warszawa 2013.

⁸ Zob. A. Brückner, *Kultura, piśmiennictwo, folklor*, red. W. Berbelicki, T. Ulewicz, Warszawa 1974, s. 85.

⁹ Zob. J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Warszawa 1962, s. 423; J. Banaszkiewicz, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa 1986, s. 100–109; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 5, s. 461 i nast.

¹⁰ P. Urbańczyk, *Mieszko Pierwszy Tajemniczy*.

bezpośredni przodkowie mogli być chrześcijanami, o czym świadczyć mają m.in. wykopaliska archeologiczne na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, gdzie odkryte zostały pozostałości murowanych budowli datowanych na okres przed domniemaną datą chrztu polskiego władcy¹¹. Poznański mediewista, Dariusz Andrzej Sikorski, z całą stanowczością odrzucił koncepcję wielkomorawską, twierdząc, że nie ma na to przekonujących dowodów. Jego zdaniem, fakt pochodzenia Piastów spoza ziem polskich byłby z pewnością zapamiętany. Tymczasem w rodzie piastowskim nie nadawano żadnych imion władców morawskich, nie praktykowano też chrześcijańskiego obrządku pogrzebowego. W Wielkopolsce brakuje ponadto śladów murowanego budownictwa sprzed połowy X wieku a odnalezione zabytki z południowych terenów świadczą jedynie o bliskich kontaktach handlowych, a nie panowaniu obcej dynastii¹².

Zwolennicy politycznego motywu podjęcia przez Mieszka I decyzji o chrzcie są zwolennikami postoświeceniowego paradygmatu Jakuba Burckhardta wyjaśniającego decyzje religijne podejmowane przez władców ich politycznym uwarunkowaniem. Burckhardt sformułował tę tezę w swojej słynnej pracy o pierwszym historycznym władcy chrześcijańskim – Konstantynie Wielkim¹³. Wybitny historyk kultury udowodnił w niej, że cesarz, decydując się na wsparcie religii chrześcijańskiej w imperium, uczynił to z czystej – politycznej kalkulacji, będąc w rzeczywistości człowiekiem areligijnym. Tezę tę podważyli późniejsi badacze, zarzucając Burckhardtowi przenoszenie pojęć kulturowych i religijnych własnej epoki na czasy wcześniejsze. Zauważyli bowiem, że materiał źródłowy nie dostarcza przekonujących dowodów na to, aby w IV wieku w Europie obecny był ateizm czy też religijny cynizm, zatem takiej postawy nie można przypisywać Konstantynowi Wielkiemu¹⁴. Także w X wieku trudno szukać na Starym Kontynencie postaw ateistycznych. Świat, w którym przyszedł na świat i wychowywał się książę Mieszko, był przesycony treściami religijnymi, mającymi w większości wypadków podłoże zakotwiczone w magii i zabobonie. W tym kontekście warto sobie uświadomić wieloaspektowe konsekwencje zetknięcia się tego świata z ideą chrześcijańską a szczególnie

¹¹ Ibidem, s. 297–299, 312.

¹² Zob. D.A. Sikorski, *Mieszko Pierwszy Tajemniczy i jeszcze bardziej tajemnicza metoda historiograficzna*, „Roczniki Historyczne”, t. 79 (2013), s. 183–203; idem, *Mieszko I mniej tajemniczy (odpowiedź Przemysławowi Urbańczykowi)*, „Roczniki Historyczne”, t. 80 (2014), s. 277–285.

¹³ J. Burckhardt, *Czasy Konstantyna Wielkiego*, przeł. P. Hertz, Warszawa 1992.

¹⁴ P.E. Steele, *Nawrócenie i chrzest Mieszka I*, Warszawa 2005, s. 10.

z jej eschatologicznym przesłaniem¹⁵. Podobne zjawiska kulturowe zachodziły również w innych czasach i w innych kręgach cywilizacyjnych. Jednym z przykładów mogą być doświadczenia misji jezuickich na Dalekim Wschodzie, m.in. w Indiach, Chinach i Japonii. Badacze zajmujący się tym problemem podkreślają opaczne nieraz rozumienie przekazywanych prawd wiary przez tubylców, którzy przyswajali je w ramach reguł i idei własnego światopoglądu. Podobnie było z ludami słowiańskimi, a wcześniej germańskimi, które wraz z chrześcijaństwem zetknęły się z kulturowo-religijnym dziedzictwem świata śródziemnomorskiego. Wytrzebienie wszystkich pozostałości dawnych wierzeń zajęło chrześcijańskim kapłanom kilka stuleci. Nawet dzisiaj w niektórych zwyczajach i obyczajach ludowych badacze dopatrują się śladów dawnych kultów pogańskich¹⁶.

Nie wchodząc w tym miejscu w szczegółową analizę różniących się między sobą racji i poglądów, które często są wynikiem założonych *a priori* tez będących pochodną światopoglądu badaczy (*vide* historiografia marksistowska i jej niechętny stosunek do żywiołu niemieckiego), warto się zastanowić nad rzeczywistymi skutkami, jakie wyniosła z Mieszkowego chrztu kultura duchowa i materialna Polski. Aby lepiej zrozumieć ten fenomen, należy mieć na względzie warunki życia religijnego i codziennego Słowian na podporządkowanym władzy księcia polskiego terenie. Ich egzystencję charakteryzował prymitywizm cywilizacyjny i wierzeniowy. Nie budowano miast, a w grodach i osiedlach pozbawionych budowli kamiennych dominowała zabudowa drewniana. Nie rozwijała się sztuka artystyczna i nie znano pisma. Nawet w najbliższym otoczeniu księcia ważne informacje i treści były jedynie zapamiętywane i przekazywane ustnie. Ta sytuacja utrudniała prowadzenie działalności dyplomatycznej, uniemożliwiała bowiem układanie oraz podpisywanie traktatów i sojuszy, w tym z potężniejszym zachodnim sąsiadem – cesarstwem niemieckim¹⁷. Jeśli poddani Mieszka I używali pieniądza, to tylko obcego i w niewielkiej ilości, z tego względu dochody książęcego skarbu były mniej niż skromne. Dużą rolę w kulcie słowiańskim odgrywały cykl rolniczy i kult słońca oraz elementy przyrody nieożywionej, takie jak skały

¹⁵ J. Strzelczyk, *Chrzest Polski, niektóre nowe spojrzenia i interpretacje*, „Museum Poloniae Maioris. Rocznik Naukowy Fundacji Muzeów Wielkopolskich”, t. 2 (2015), s. 43.

¹⁶ Zob. D.A. Sikorski, *Religie dawnych Słowian*, Poznań 2018, s. 205–224.

¹⁷ Zob. T. Jasiński, *Geneza i okoliczności chrztu Mieszka I w 966 roku*, s. 35.

i kamienie, groty i zbiorniki wodne. Szczególnie te położone na uroczyskach, wzniesieniach lub też w świętych gajach. Otaczano je nadzwyczajną czcią. Niektórym tylko bóstwom, jak Światowitowi czy Perunowi, stawiano posągi i budowano prymitywne świątynie. Lękano się burz i błyskawic, wichrów, długich okresów suszy i deszczu. Próbowano zapobiegać im poprzez różnego rodzaju zaklęcia i magię¹⁸. Bez wątpienia u Słowian zachodnich praktykowano też ofiary krwawe składane z ludzi¹⁹.

Chrześcijaństwo pojawiło się na interesującym nas terenie nagle i stanęło w opozycji do rodzimych kultów. Ponieważ na ziemiach polskich w połowie X wieku nie zdążyły się one jeszcze przekształcić w formy bardziej wyrafinowane, a wierzenia mieszkańców pozostawały prymitywne i proste, przyjęcie nowej religii nie spotkało się z większym oporem. W przeciwieństwie do sytuacji zza Odry chrystianizacja nie była narzucana siłą i w pierwszym okresie nie wywołała większych napięć społecznych²⁰.

Wiara chrześcijańska była z punktu widzenia ówczesnych wierzeń i uwarunkowań społecznych niezwykle atrakcyjna. Jak pisał o tym Jerzy Dowiat:

U źródeł chrztu Polski tkwi powszechny kryzys pogaństwa i to nie tylko jako ideologii nienadążającej za przemianami szybko feudalizującego się społeczeństwa, ale przede wszystkim jako skrajnie fideistycznego poglądu na świat, który uniemożliwiał swobodny rozwój myśli ludzkiej. Gdy praktyczna działalność jednostek i społeczeństw podważała sens wierzeń pogańskich, rosła popularność kultu chrześcijańskiego, który zaspokajając potrzeby religijne średniowiecznego człowieka, dopuszczał jednak także naukowe poznawanie świata... chrześcijaństwo przez swą walkę z przesądami pogaństwa uwalniało z ich więzi rozum ludzki i torowało drogę postępowi kultury²¹.

Poddani Mieszka I, zamieszkujący Pojezierze Wielkopolskie, byli Słowianami posługującymi się podobnym językiem i oddającymi cześć wielu bogom, ale nie stanowili oni faktycznej jedności. Z całą pewnością należeli

¹⁸ Zob. J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, s. 329 i n.; J. Wawrzeniuk, *Magia ochronna Słowian we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, Warszawa 2016.

¹⁹ Zob. K. Kajkowski, *Znaczenie odciętych głów w obrzędowości pogańskiej wczesnośredniowiecznych Słowian zachodnich*, „Studia Mythologica Slavica”, t. 17 (2014), s. 135–153.

²⁰ D.A. Sikorski, *Chrzest Polski i początki Kościoła w Polsce (do pierwszej połowy XI wieku)*, *Chrzest – św. Wójciech – Polska. Dziedzictwo średniowiecznego Gniezna*. Katalog Wystawy, Gniezno 2016, s. 27.

²¹ J. Dowiat, *Metryka chrztu Mieszka I i jej geneza*, Warszawa 1961, s. 14–15.

do plemiennego związku, ale nie byli jeszcze narodem. W ostatnim czasie podważa się nawet sens używania wobec nich nazwy Polanie, której nie zna choćby Geograf Bawarski²². Także początki nazwy kraju – *Polonia* (Polska), powinny zostać przesunięte na późniejszy okres i wiązać ją należy z czasami już chrześcijańskimi. Pierwszy raz nazwa ta użyta została w *Żywocie pierwszym św. Wojciecha* spisany w Rzymie przez Jana Kanapariusza w l. 999–1001²³.

Czy decyzja o przyjęciu chrztu spowodowana była chęcią narzucenia wspólnej religii po to, aby poprzez tę ideę zjednoczyć kulturowo i politycznie tworzące się właśnie nowe państwo? Piastowski władca musiał brać pod uwagę opór obrońców starego porządku na czele z pogańskimi kapłanami, dla których atak na kult dawnych bogów stanowił śmiertelne zagrożenie. Ziemie rządzone przez Mieszka I ze wszystkich stron otoczone były przecież przez żywioły pogańskie. Za Odrą znajdowały się siedziby Wieletoń, nad Bałtykiem Prusowie, na Wschodzie dominowały pogańskie jeszcze plemiona ruskie, a na południowym wschodzie barbarzyńcy Węgrzy. Jedynym chrześcijańskim krajem były rządzone przez ród Przemyślidów Czechy, skąd przybyła wspomniana wyżej księżniczka Dobrawa jako gwarantka politycznego sojuszu przeciwko prowadzącym agresywną politykę Wieletoń. Ci ostatni stworzyli bowiem potężny związek plemienny, który nie tylko potrafił powstrzymać ekspansję niemiecką, ale zagroził sąsiedniej Saksonii i władztwu Mieszkowemu. Z *Relacji* Ibrahima Ibn Jakuba, powstałej w 965 lub 966 roku, dowiadujemy się, że Mieszko I próbował w tamtym czasie powstrzymać napór Wieletoń. Współczesny kronikarz niemiecki Widukind zanotował ponadto, że w czasie tych walk dowodzący Wieletońmi buntownik niemiecki Wichman dwukrotnie pokonał Mieszka, zabijając mu brata i biorąc wielkie łupy. Jak przypuszczają historycy, to sytuacja skrajnego zagrożenia skłoniła polskiego księcia do tego, by szukać pomocy i wsparcia u Czechów²⁴. Na sojusz z cesarstwem było jeszcze za wcześnie, a główną przeszkodą było pogaństwo Mieszkowego państwa.

²² To cenne źródło identyfikujące plemiona słowiańskie zamieszkujące późniejsze ziemie polskie wymienia m.in. Dziadoszan, Pyrzyczan, Ślężan, Opolan, Gołszyców i Wiślan. Zob. S. Zakrzewski, *Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju, czyli t.z. Geograf Bawarski*, Lwów 1917.

²³ *Monumenta Poloniae Historica*, t. 1, wyd. A. Bielowski, Lwów 1964, s. 179; A.F. Grabski, *Polska w opiniach obcych X–XII w.*, Warszawa 1964, s. 110; J.B. Śliwiński, *Wczesne Dzieje Polan*, Łódź 1990, s. 8.

²⁴ T. Jasiński, *Geneza i okoliczności chrztu Mieszka I w 966 roku*, s. 29.

Dawna historiografia polska podkreślała znaczenie Czech w polskiej misji chrystianizacyjnej. W otoczeniu Dobrawy poszukiwano pierwszych chrześcijańskich kapłanów, którzy zapoczątkowali wielkie dzieło misyjne. Ilu jednak wśród nich było pochodzenia czeskiego? Jak można się domyślać, przeważali zapewne Niemcy, władztwo czeskie nie posiadało wówczas bowiem jeszcze własnego biskupstwa. Pierwsze z nich – praskie – zostało ufundowane dopiero w 973 roku²⁵.

Odnosząc się do chrystianizacji Polski, wybitny znawca tej problematyki, Jerzy Strzelczyk napisał przed laty:

wolno przyjąć, że był to proces skomplikowany, długotrwały i zróżnicowany zarówno w sensie przestrzennym, jak i społecznym. Trzeba się liczyć ze stopniowo dopiero zanikającym zjawiskiem dwuwiaży i pogańsko-chrześcijańskiego synkretyzmu religijnego. Przejście do chrześcijaństwa nie było prostym zastąpieniem jednej wiary przez inną. Pomijając oczywiście, rozumiało zjawisko konserwatyzmu wierzeń oraz ścisłego związku wierzeń pogańskich z życiem i środowiskiem, zwłaszcza ludności wiejskiej, pomijając także nie mniej rozumiały opór kapłanów pogańskich jako przeszkodę na drodze do szybkiej akceptacji nowej religii, trzeba wskazać bez wątpienia monoteistyczny ekskluzywizm chrześcijaństwa, a także – bodaj w większym jeszcze stopniu – eschatologiczne jego przesłanie, aczkolwiek niewykluczające w praktyce przekonania o protekcji sacrum także w życiu doczesnym²⁶.

Dzięki odważnej decyzji Mieszko wprowadził swoich poddanych w zupełnie nowy obszar cywilizacyjno-kulturowy. To, co było do tej pory w stosunkach międzynarodowych niedostępne, stało się możliwe. Przyjęcie chrześcijaństwa pozwoliło początkującemu państwu polskiemu przewyciężyć zagrożenia i przyłączyć się do niezwykle ekspansywnej w tamtym czasie cywilizacji Zachodu. Na ziemi plemienia Polan wkrótce pojawiła się łacińska literatura, romańska architektura i sztuka religijna, wprowadzono nowy sposób zarządzania krajem. Przyjęcie chrześcijaństwa otworło drogę do politycznych sojuszy i traktatów, czego wynikiem stał się słynny zjazd gnieźnieński w roku 1000. Piastowskie państwo stało się wówczas sprzymierzeńcem cesarstwa i weszło w fazę szybkiego, politycznego i kulturalnego rozwoju. Polska kultura uzyskała

²⁵ Czechy właściwe podlegały jurysdykcji biskupa ratybońskiego, natomiast Morawy znajdowały się w diecezji passawskiej, zob. G. Labuda, *Pierwsze państwo polskie*, Warszawa 1989, s. 16.

²⁶ J. Strzelczyk, *Chrzest Polski, niektóre nowe spojrzenia i interpretacje*, s. 43.

dostęp do niewyczerpanego źródła inspiracji, jakim była tradycja antyczna, i w szybkim tempie zaczęła przyswajać zdobycze i osiągnięcia wywodzące się z cywilizacji śródziemnomorskiej. Następne pokolenia Polaków związek ten starały się kultywować i utrwalać, pozostając wiernymi chrześcijaństwu i kulturowemu dziedzictwu, które często przypominał jest w hasle *Polonia semper fidelis*.

Bibliografia

- Banaszkiewicz J., *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesno-średniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa 1986.
- Brückner A., *Kultura, piśmiennictwo, folklor*, red. W. Berbelicki, T. Ulewicz, Warszawa 1974.
- Burckhardt J., *Czasy Konstancyna Wielkiego*, przeł. P. Hertz, Warszawa 1992.
- Dowiat J., *Metryka chrztu Mieszka I i jej geneza*, Warszawa 1961.
- Grabski A.F., *Polska w opiniach obcych X–XII w.*, Warszawa 1964.
- Jasiński T., *Geneza i okoliczności chrztu Mieszka I w 966 roku*, „Museion Poloniae Maioris. Rocznik Naukowy Fundacji Muzeów Wielkopolskich”, r. 2 (2015).
- Kajkowski K., *Znaczenie odciętych głów w obrzędowości pogańskiej wczesnośredniowiecznych Słowian zachodnich*, „Studia Mythologica Slavica”, t. 17 (2014).
- Kostrzewski J., *Kultura prapolska*, Warszawa 1962.
- Labuda G., *Mieszko I*, Wrocław 2002.
- Labuda G., *Pierwsze państwo polskie*, Warszawa 1989.
- Łojek J., *Kalendarz Historyczny. Polemiczna historia Polski*, Warszawa 1994.
- Łowmiański H., *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, t. 5, Warszawa 1973.
- Monumenta Poloniae Historica*, t. 1, wyd. A. Bielowski, Lwów 1964.
- Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872.
- Sikorski D.A., *Chrzest Polski i początki Kościoła w Polsce (do pierwszej połowy XI wieku), Chrzest – św. Wojciech – Polska. Dziedzictwo średniowiecznego Gniezna*, katalog wystawy, Gniezno 2016.
- Sikorski D.A., *Kościół w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Rozważania nad granicami poznania historycznego*, Poznań 2011.
- Sikorski D.A., *Mieszko I mniej tajemniczy (odpowiedź Przemysławowi Urbańczykowi)*, „Roczniki Historyczne”, t. 80 (2014).

- Sikorski D.A., *Mieszko Pierwszy Tajemniczy i jeszcze bardziej tajemnicza metoda historiograficzna*, „Roczniki Historyczne”, t. 79 (2013).
- Sikorski D.A., *Początki Kościoła w Polsce. Wybrane problemy*, Poznań 2012.
- Sikorski D.A., *Religie dawnych Słowian*, Poznań 2018.
- Skibiński E., *Chrzest księcia Mieszka w źródłach historycznych*, „Museion Poloniae Maioris. Rocznik Naukowy Fundacji Muzeów Wielkopolskich”, r. 2 (2015).
- Skrok Z., *Czy wikingowie stworzyli Polskę?*, Warszawa 2013.
- Steele P.E., *Nawrócenie i chrzest Mieszka I*, Warszawa 2005.
- Strzelczyk J., *Chrzest Polski, niektóre nowe spojrzenia i interpretacje*, „Museion Poloniae Maioris. Rocznik Naukowy Fundacji Muzeów Wielkopolskich”, t. 2 (2015).
- Strzelczyk J., *Mieszko Pierwszy*, Poznań 1992.
- Szajnocha K., *Lechicki początek Polski*, w: tegoż, *Dziela*, t. 4, Warszawa 1876.
- Śliwiński J.B., *Wczesne Dzieje Polan*, Łódź 1990.
- Urbańczyk P., *Mieszko Pierwszy Tajemniczy*, Toruń 2008.
- Wawrzeniuk J., *Magia ochronna Słowian we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, Warszawa 2016.
- Węcowski P., *Początki Polski w pamięci historycznej późnego średniowiecza*, Kraków 2014.
- Zakrzewski S., *Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego*, Warszawa 1921.
- Zakrzewski S., *Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju, czyli t.z. Geograf Bawarski*, Lwów 1917.

SUMMARY

The Baptism of Mieszko I and Its Significance in the History of the Polish Nation and State

The article investigates the cultural significance of one of the most important events in the history of Poland, namely the baptism of its first historical ruler Mieszko I. Its author draws attention to the lack of source materials for the very event of baptism in 966, which is why scientific studies are dominated by hypothetical and sometimes even non-scientific judgments based on their authors' personal beliefs and outlook on life. The author of the article offers a critical analysis of the concepts of the external invasion and foreign origins of the Piast dynasty and of the thesis of the political motive of Mieszko I's decision to be baptized. He supports the opinion of the researchers who defend the view of the Piasts' native origins. The very act of baptism was of a multifaceted nature, and initiated cultural and religious transformations that shaped Polish identity and national bonds. The reception of baptism from Roman Catholic missionaries and a close relationship with Rome brought the country to the international arena, offered it an opportunity for the intellectual and spiritual development of its elites, and enabled the conclusion of profitable political agreements with its neighbours. Polish culture gained access to an inexhaustible source of inspiration provided by the ancient tradition and quickly began to assimilate the achievements of the Christian civilization.

Janusz Smołucha – profesor Akademii Ignatianum w Krakowie. Historyk i kulturoznawca, autor wielu prac z zakresu dyplomacji papieskiej oraz stosunków Polski ze Stolicą Apostolską w średniowieczu i epoce nowożytnej. Jego zainteresowania koncentrują się również wokół przemian kulturowych w krajach Europy Środkowej tamtej doby, szczególnie w kontekście przezwyciężania kolejnych kryzysów w Kościele oraz wspólnej obrony przed zagrożeniem ze strony islamu. Jego pasją są podróże. Jest autorem i współautorem kilkunastu przewodników turystycznych, m.in. serii Miejsca Święte i Miasta Świata.

E-mail: janusz.smolucha@ignatianum.edu.pl